

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ

ΚΩΣΤΗ
ΠΑΛΑΜΑ
ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ
ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΜΙΛΑ
ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ • ΕΙΣΑΓΩΓΗ • ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΜΑΡΑ ΨΑΛΤΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Ευχαριστούμε πολύ το Ίδρυμα Κωστή Παλαμά και την κ. Σοφία Μούστου για την ευγενική παραχώρηση της φωτογραφίας του εξωφύλλου και της σ. 445, καθώς και των εικόνων στις σ. 8 και 254.

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια

Σειρά: Πολύτιμοι λίθοι

Διευθυντής σειράς: Χάρης Βλαβιανός

Κωστή Παλαμά, Σημειώματα στο περιθώριο

Διόρθωση: Αρετή Μπουκάλα

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)

και Μάρα Ψάλτη, 2017

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Ιούνιος 2018

KET B734 ΚΕΠ 394/18

ISBN 978-960-16-7848-1

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΙΝΘΩΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Περιεχόμενα

Πρόλογος

9

Εισαγωγή

13

Κωστή Παλαμά

Σημειώματα στο περιθώριο

75

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

A. Αθησαύριστα σημειώματα από το περιοδικό

Ο Νουμάς

235

B. Αθησαύριστα σημειώματα από το περιοδικό

Οι Νέοι

245

Σημειώσεις

255

Ευρετήριο ονομάτων

435

Εισαγωγή

Εξ όνυχος τον λέοντα: Αυτή είναι μια φράση που αποκαλύπτει πλήρως τον τρόπο με τον οποίο ένα (φαινομενικά τουλάχιστον) εντελώς δευτερεύον κείμενο της παλαμικής εργογραφίας μπορεί να αποτελέσει εν ταυτώ πλοηγό γνωριμίας και δίαυλο επικοινωνίας με το σύνολο έργο του Παλαμά, ποιητικό και κριτικό – αν και, όπως συμβαίνει με κάθε μεγάλο ποιητή, οι δύο αυτές ιδιότητες βαίνουν συγχρόνως και συνέργως. «Ο στοχαστικός ευρύνεται, κριτικός· ο κριτικός αδύνατο να λησμονήσει την υπόστασή του, την ποίηση. Πίσω από τον κριτικό παραμονεύει ένας ποιητής. Κ' ένα από τα χαρίσματα του ποιητή, η κριτική», θα γράψει άλλωστε ο Παλαμάς με αφορμή ακριβώς

την έκδοση των «Σημειωμάτων στο περιθώριο».¹

«Σημειώματα στο περιθώριο», λοιπόν. Ο τίτλος, που, κατά τα φαινόμενα, αποσκοπεί στην αποτροπή της ανάπτυξης προσδοκιών ενός συνεκτικού και συμπαγούς όλου από μέρους του αναγνώστη, διασαφηνίζεται προδρομικά από τον Παλαμά σε δύο εισαγωγικές παραγράφους. Η περιγραφή των συνθηκών γραφής των εν λόγω σημειωμάτων (σημειώματα γραμμένα σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και καταχωρισμένα «άταχτα» μέσα σε «λογής τετραδιάκια»), ο προσδιορισμός της

¹ Βλ. «Προλεγόμενα», *Πεζοί δρόμοι Α΄. Φιλικά γράμματα. Σημειώματα στο περιθώριο. Με προλεγόμενα*, Εκδοτικός Οίκος Ζηγάκη, Αθήναι 1928, σ. ιγ' (τώρα στον τόμο Ι' των παλαμικών Απάντων, Μπίρης-Γκοβόστης – Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, Αθήνα, χ.χ. [1966], σ. 14· στο εξής οι παραπομπές στη σειρά των Απάντων του Παλαμά τόσο στην παρούσα Εισαγωγή όσο και στην ενότητα των Σημειώσεων θα γίνονται με αναφορά στον εκάστοτε τόμο, χωρίς άλλη εκδοτική ή χρονολογική ένδειξη).

ειδολογικής τους κατάταξης (ποικίλες αναγνωστικές ενθυμήσεις και «κάποιες [του] σιγοκουβεντούλες με τον εαυτό [του]») και η ανάδειξη του σκοπού δημοσίευσής τους (συγκεντρώνονται «για να μένουν κάπου») προσδίδουν εκ των προτέρων στον κύκλο αυτόν των παλαμικών στοχασμών όλα τα χαρακτηριστικά των κειμένων εκείνων που αναδρομικά μόνο αποκτούν κάποια ενότητα, χάρη στην από κοινού στέγασή τους κάτω από μια φιλόξενη επιγραφή. Ο αναγνώστης προδιατίθεται να έρθει σε επαφή με κατά κανόνα σύντομες, αποσπασματικές και στενογραφικά συμπυκνωμένες σημειώσεις, χαρακτηριζόμενες από θεματική ανομοιομορφία (αν και είναι προγραμματικά ευεπίφορες στην επανάληψη), υφολογική ασυνέπεια και διαφορά τόνου, αποτέλεσμα των διαφορετικών περιστάσεων κάτω από τις οποίες γράφτηκε η καθεμία από αυτές, των ποικίλων ψυχικών διαθέσεων στις οποίες βρισκόταν κάθε φορά ο Παλαμάς, και των διαφορετικών αναγνωσμάτων, γεγονότων, σκέψεων ή συναισθη-

μάτων που αποτέλεσαν το ερέθισμα για τη συγγραφή τους· με άλλα λόγια, ο αναγνώστης (προσ)καλείται να δεξιωθεί έναν λόγο εν πολλοίς σπαραγματικό και, ως εκ τούτου, ασυνεχή – εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον.

Ωστόσο, παρά την προεξαγγελτική αυτή συγγραφική ενημέρωση, η πορεία της ανάγνωσης καθιστά φαινομενικά μόνο αδέσποτους τους παλαμικούς στοχασμούς –τα «κομματιαστά σκίτσα» που παρελαύνουν υπό μορφήν κινηματογραφικών σεκάνς—² καταδεικνύοντας ότι εντέλει συνέχονται από μία ενότητα. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα και ο τίτλος να γίνεται εκ των υστέρων κατανοητός ως μέρος μιας στρατηγικής ρητορικής μειώσεως, που αποσκοπεί ακριβώς στην εμφατικότερη ανάδειξη της εκπλήρωσης μιας (αρχικώς) δυσεκπλήρωτης προσδοκίας ενότητας. Το ενδιαφέρον είναι ότι η ενότητα αυτή δεν προκύπτει κατ’

² Βλ. «Προλεγόμενα», *Πεζοί δρόμοι Α'*, ό.π., σ. ιβ'-ιγ' (Απαντα, τόμ. Ι', σ. 14).

αντίθεση, ως αποτέλεσμα δηλαδή της απουσίας οποιασδήποτε ενότητας, ούτε δημιουργείται χάρη στην επενέργεια της ειδολογικής ταυτότητας των σημειωμάτων (*marginalia*)—κι αυτό γιατί τα σημειώματα εμφανίζουν στην πραγματικότητα μικροειδολογικές αποκλίσεις, κινούμενα από την εσωστρεφή ολιγόλογη εξομολόγηση έως τη σπερματική συγκριτολογική πραγματεία—, αλλά επιτυγχάνεται χάρη στην ενότητα του προσώπου του Παλαμά· του ποιητή Παλαμά. Χάρη δηλαδή στην ενότητα του βλέμματος ενός ανθρώπου ο οποίος θεάται τον κόσμο κυριαρχούμενος δυναστευτικά από το «πάθος [του] για το Τραγούδι», πάθος που, «ασάλευτο μέσα στα πολυσάλευτα», τον «κάνει και περν[ά] από τον ένα σταθμό στον άλλο της σκέψης [του] και της συγκίνησής [του]».³ Έτσι η Ποίηση, εκτός από κεντρικό θέμα των «Σημειωμάτων στο περιθώριο», αναδεικνύεται

³ Βλ. το εισαγωγικό κείμενο του δεύτερου μέρους της *Ποιητικής του Παλαμά στα Άπαντα*, τόμ. Ι', ό.π., σ. 494.

και σε δομικό στοιχείο βάθους τους. Γιατί δεν είναι μόνο ότι στο μεγαλύτερο μέρος τους τα σημειώματα καταπιάνονται (με τον έναν ή τον άλλο τρόπο) με ποιητολογικά ζητήματα· είναι κυρίως ότι η «στοχαστική ευαισθησία ενός ποιητή»⁴ διατρέχει το σύνολο των σημειωμάτων και ότι ακριβώς αυτή ενεργοποιεί το ενδιαφέρον του Παλαμά για μια τόσο εκτεταμένη και ευρεία σειρά ζητημάτων.

Κι αν έως τώρα επιμείναμε στην ενότητα του ποιητικού προσώπου του Παλαμά για να δείξουμε ότι αυτή λειτουργεί ως συνδετικό νήμα των σημειωμάτων, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως η ενότητα αυτή στηρίζεται στην πολλαπλότητα και στην πληθυντικότητα — «Δεν είμαι με το, αλλά με τα εγώ μου», συνήθιζε άλλωστε να δηλώνει εμφατικά ο Παλαμάς.⁵

⁴ «Προλεγόμενα», *Πεζοί δρόμοι Α'*, ό.π., σ. ε' (Άπαντα, τόμ. Ι', σ. 9).

⁵ Βλ. το εισαγωγικό κείμενο του δεύτερου μέρους της *Ποιητικής του Παλαμά στα Άπαντα*, τόμ. Ι', σ. 493.

Το πολυσχιδές των ενδιαφερόντων του και η προσπάθεια γνωριμίας του με κάθε πεδίο του επιστητού υποδηλώνουν ακριβώς αυτή την πολλαπλότητα της προσωπικότητάς του, υπηρετώντας την ίδια στιγμή —ως «μέσα για το σκοπό»— τον «έρωτα προς το τραγούδι». ⁶ Με άλλα λόγια: η έκταση και το εύρος των ενδιαφερόντων του Παλαμά, όπως προκύπτουν (και) από τα «Σημειώματα στο περιθώριο», δεν είναι παρά αναπόδραστα δεμένα με την ποιητική του. Κι αυτό γιατί η κορύφωση του παλαμικού ποιητικού οράματος ήταν η ποιητικοποίηση των πάντων. ⁷

Προτείνω να διαβάσουμε τον εν λόγω κύκλο στοχασμών ως εάν αποτελούσε συμπίλημα

⁶ Βλ. το κείμενο «Ο λυρισμός του εγώ» του δεύτερου μέρους της παλαμικής *Ποιητικής* στα *Άπαντα*, τόμ. Ι', σ. 512.

⁷ Πβ. και όσα γράφει ο Θεόδωρος Εύδης στο κείμενο «Ο πανιδεατισμός και ο παμποητισμός του Παλαμά», στο βιβλίο του *Παλαμάς, Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων*, Αθήνα 1983, σ. 38-51.

αποσπασμάτων τριών ημερολογίων του Παλαμά: ενός ημερολογίου ανάγνωσης-ποιητικής, ενός πολιτικού-πολιτισμικού ημερολογίου κι ενός journal intime. Με τον τρόπο αυτό τα «Σημειώματα στο περιθώριο» διακρίνονται αντιστοίχως σε «σημειώματα στο περιθώριο του βιβλίου» (που είναι συχνότατα «σημειώματα στο περιθώριο του ποιήματος»), «σημειώματα στο περιθώριο της σύγχρονης πραγματικότητας» και «σημειώματα στο περιθώριο του προσωπικού βίου». Η επιλογή, βέβαια, ταξινόμησης των παλαμικών “εγγραφών” στο ένα ή στο άλλο (υποθετικό) ημερολόγιο δεν είναι εύκολη. Αφενός γιατί δεν καθίσταται πάντοτε σαφές αν ο στοχασμός γεννήθηκε από την ανάγνωση ενός βιβλίου ή αν η προσπάθεια διατύπωσης ενός στοχασμού συμπαρασύρει, προς ενίσχυσή του, την ανάκληση του χωρίου ενός αναγνώσματος· και αφετέρου γιατί η κατά κανόνα πρωτοπρόσωπη αφηγηματική εκφορά των “εγγραφών” καθιστά δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ της δημόσιας, της ευρύτερα

ιδιωτικής, και της ειδικά αναγνωστικής-ποιητικής στάσης του Παλαμά, δεδομένου μάλιστα ότι αυτές είναι ποικιλοτρόπως και σε μεγάλο βαθμό αλληλεπικαλυπτόμενες και αλληλοτροφοδοτούμενες. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η τριπλή αυτή, εν πολλοίς σχηματοποιημένη, διαίρεση των σημειωμάτων αντιστοιχεί, *mutatis mutandis*, προς την τριπλή παλαμική Ποιητική: την Ποιητική, με άλλα λόγια, των τριών λυρισμών: του εγώ, του εμείς και των όλων.⁸

Τα αποσπάσματα του υποθετικού *journal intime*, προσωπικά και εξομολογητικά, φαίνεται να ανταποκρίνονται τόσο προς την «ερωτοπλάνταχτη» όσο και προς την «κασσιανική» πραγμάτωση του «λυρισμού του εγώ».⁹ Κοντά σ' αυτά, μας γνωστοποιούν αφενός πτυχές της

⁸ Για τους τρεις λυρισμούς βλ. το δεύτερο μέρος της *Ποιητικής του Παλαμά στα Άπαντα*, τόμ. Ι', σ. 491-524.

⁹ Βλ. το κείμενο «Ο λυρισμός του εγώ» στα *Άπαντα*, τόμ. Ι', σ. 508 και 515.

προσωπικότητας του Παλαμά —όπως είναι ο δυαδισμός και η αντιφατικότητα, η απιστία του και η απουσία μεταφυσικής αγωνίας, η οιονεί αισθησιακή του σχέση με τις εκκλησιαστικές εικόνες, η ηρωολατρία, η πολυθεΐα και η προσωπολατρία του, το αυτοδίδακτο και η κυκλοθυμία του— και αφετέρου στάσεις και περιστατικά της εν εγρηγόρσει ή εν ύπνω ζωής του.¹⁰ Από την άλλη, τα σημειώματα πολιτικής-πολιτισμικής κριτικής συμμερίζονται το «καιρικό στοιχείο» του «λυρισμού του εμείς», αν όχι ακριβώς προς την κατεύθυνση των Σατιρικών γυμνασμάτων (1912), σίγουρα πάντως μακριά από την υμνητική πατριδολατρία.¹¹

¹⁰ Βλ., για παράδειγμα, τα σημειώματα υπ' αριθμόν 1, 10, 13, 15, 27, 31, 36, 39, 77, 86, 90, 91, 107, 134 και 135 του κυρίως σώματος, το σημείωμα υπ' αριθμόν 164 του πρώτου μέρους του Παραρτήματος, καθώς και την ενδέκατη και δωδέκατη παράγραφο του δεύτερου μέρους του.

¹¹ Βλ. το κείμενο «Ο λυρισμός του εμείς» του δεύτερου μέρους της παλαμικής Ποιητικής στα Άπαντα, τόμ. Γ', σ. 498 και 503.

μπορούμε με σχετική ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι τις γνώριζε χάρη σε εσωτερικές ενδείξεις τόσο των «Σημειωμάτων» όσο και άλλων κριτικών του κειμένων.

Ο πλούτος του υλικού που προέκυψε από αυτή την απόπειρα υπομνηματισμένης έκδοσης των «Σημειωμάτων στο περιθώριο», τα οποία, ως φύσει και θέσει σημειώσεις στην *ώα*, αποτελούν μίαν ελάχιστη μόνο ψηφίδα του συνόλου έργου του Παλαμά («κάτι σαν απόκομμα του στοχαστικού εαυτού [του]»), για να χρησιμοποιήσω μια δική του φράση),⁶⁵ καταδεικνύει, νομίζω, πόσο επιτακτική είναι η από εικοσιπενταετίας αναγγελθείσα αλλά έως πολύ πρόσφατα αναβαλλόμενη, νέα φιλολογική έκδοση των παλαμικών *Απάντων*.⁶⁶ μία έκδοση η οποία

⁶⁵ Η φράση προέρχεται από τον πρόλογο της *Ξανατονισμένης μουσικής* (1930). Βλ. τώρα στα *Άπαντα*, τόμ. ΙΑ', σ. 202.

⁶⁶ Η νέα φιλολογική έκδοση, αφιερωμένη στον Γ.Κ. Κατσίμπαλη, εγκαινιάστηκε με τη δημοσίευση του βιβλίου Κωστής Παλαμάς, *Άπαντα. Τόμος Α': Τα τραγούδια της πατρίδας μου – Ο ύμνος της Αθηνάς – Τα μάτια της ψυχής μου*,

θα αντικαταστήσει την κλασική μεν (και πάντοτε χρήσιμη) αλλά ξεπερασμένη πλέον έκδοση Κατσίμπαλη.

φιολ. επιμ. Κ.Γ. Κασίνης, Ίδρυμα Κωστή Παλαμά – Στέγη Γραμμάτων Κωστής Παλαμάς, Αθήνα-Πάτρα 2017. Αναφορικά με τις προδιαγραφές του εκδοτικού προγράμματος των νέων Απάντων, βλ. «Σημείωμα του επιμελητή για την παρούσα φιλολογική έκδοση», στο ίδιο, σ. 329-336. Πβ. Κ.Γ. Κασίνης, «Για μια φιλολογική έκδοση των Απάντων του Παλαμά», Διαβάζω, τχ. 334 (27 Απριλίου 1994), σ. 130-141, και του ίδιου, «Δεδομένα και ζητούμενα της παλαμικής φιλολογίας», στον τόμο Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Η ποίηση και η ποιητική του Κωστή Παλαμά. Εβδομήντα χρόνια από τον θάνατό του», τόμ. Β', Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, Αθήνα 2016, σ. 833-837: 834-836. Βλ. επίσης και τις προτάσεις της Ελένης Πολίτου-Μαρμαρινού για μια «νέα, φιλολογική αυτή τη φορά, έκδοση πραγματικών Απάντων Παλαμά» στη μελέτη της «Η παλαμική θεωρία για τον ποιητικό λόγο», Ο πύργος και το γιοφύρι. Μελετήματα για τον Κωστή Παλαμά, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017, σ. 95-96, σημ. 20.

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ

Πάντα συνηθίζω να τραβώ, στο περιθώριο του βιβλίου που διαβάζω, μολυβιές. Καμιά φορά οι μολυβιές γίνονται με γράμματ' αντί μ' απλές γραμμούλες.¹ Και νά πώς ήρθαν τα σημειώματα τούτα. Στον τύπο τώρα τα δίνω, όπως-όπως. Λύνω τη ζώνη των παρθένων.² Κι ύστερα και κάποιες μου σιγοκουβεντούλες με τον εαυτό μου, που σβήγανε μόλις άρχιζαν ή που άρχιζαν μόλις έσβηγαν, και που κι εγώ καλά-καλά δυσκολεύομαι να ξαναθυμηθώ το λόγο που τις γέννησ' έτσι άπλερες, ατέλειωτες, άναρχες.

Πρέπει να ειπωθεί πως τα σημειώματα τούτα αντιγράφονται με το χέρι μου, μέσ' από λογής τετραδιάκια,³ καθώς βρίσκονται άταχτα ριμμένα μέσα σε κείνα, από χρόνια τώρα τα περισσότερα. Και βάζονται εδώ πέρα μόνο για να μένουν κάπου, χωρίς να σχετίζονται και πολύ με τα ζητήματα της ημέρας και χωρίς καμιά φροντίδα δημοσιογραφικής φρεσκάδας.⁴

1

Κάποιος που θα τους δει τους στίχους τούτους θα πει: «Καλότυχος που την έζησε τη ζωή του μοσχοβολισμένη από τον αέρα του βουνού».

— Αλίμονο! Δεν την έζησα τέτοια ζωή. Τώρα αγωνίζομαι να τη ζήσω μέσα στους στίχους μου.

2

Δυο ειδών οι νέοι μας ποιητές, κι εδώ και στον έξω κόσμο, γενικότατα, μέσα σε όλα τ' άλλα τους λογής ξεχωρίσματα: γκαιτικοί, βυρωνικοί. Μα δεν είναι λόγος να είναι κανείς αποκλειστικός, και να μην αγαπά ο γκαιτικός το βυρωνικό, και να μην νιώθει ο βυρωνικός το γκαιτικό. Απόδειξη πως ο Γκαίτε θαύμαζε το Βύρωνα (κοίτα τις ομιλίες του με τον Έκκερμαν)¹ και

πως ο Βύρων θυμιάτιζε το Γκαίτε (κοίτα τ' αφιερώματα μερικών ποιημάτων του).² Η δύναμη του γκαϊτικού: μια θεία γαλήνη. Η δύναμη του βυρωνικού: το σατανικό πείσμα. Η αδυναμία του πρώτου: μια κρυάδα. Η αδυναμία του δεύτερου: γλίστρημα στη ρητορική.³

3

Ξαφνικό ρώτημα στο πόδι:

— Τι φρονείτε, κύριε, για το γλωσσικό ζήτημα;

— Κύριε, δε μιλώ· γράφω. Είμαι από κείνους που έχουν το δικαίωμα να σωπαίνουν.¹

4

Ανίσως κανείς μού έλεγε «Νά! Όλα τα έργα που γέννησε ο νους θα καούνε. Τι θα 'θελες απ' όλα τούτα να γλυτώσεις;», θα του αποκρίνομουν: Αν μπορούσατ' εμένα να με κάψετε για να γλυτώσουν τ' άλλα, θα ήταν προτιμότερο. Εγώ δε θα 'καιγα τίποτε. Όλα έχουν δικαίωμα να υπάρχουν, όλα είναι σημαντικά. Μόνο τα